

Lale Devri ve sonrasında Osmanlı kültür hayatında görülen canlılık ve Osmanlı matbaacılığının yeni başlamış olması, Avrupa'da ve özellikle Fransa'da *Edebiyat Cumhuriyeti / Republic of Letters* diye bilinen aydınlar zümresinin ilgisini çeker. Bu zümrenin mensubu olan Marsilyalı Marquis de Caumont, Fransa'nın İstanbul Büyükelçisinin yardımcısı Peyssonnel ile "Türklerin literatürü" konusunda tanıtıcı bir eser hazırlanması konusunda yazışmalar yapar. Birtakım gayretlerin sonunda Reisülkütübün maiyetinde bulunan ve ismi açıklanmayan ulemeden birisine *Kevâkib-i Seb'a* yani *Yedi Gezegen* adlı bir risale yazdırılır.

Risalenin müellifi Osmanlılarda ilim anlayışı, ilimlerin tasnifi, eğitim hayatının ilk kademesinden sonuna kadar değişik safhaları, medreselerde okutulan kitaplar konularında açıklamalarda bulunur. Müellif mensup olduğu devlet ve medeniyeti yüceltici bir tavır içinde ihtişamın devam etmekte olduğunu gösterme gayreti içindedir.

Bu çalışmamızda risalenin orijinal metnini yayımlarken müellifin kimliğini keşfetme gayreti içinde, vasıflarını belirledikten sonra o devrin ulemasının biyografilerini gözden geçirerek Basralı alim ve Nakşibendi Şeyhlerinden Mimizade Hüseyin bin Muhammed olarak tespit etmiş bulunuyoruz.

Kimliğini 280 yıl sonra ilk defa ortaya çıkardığımız müellifin Fransız aynasında kendi medeniyetini nasıl yansıttığı ve diplomatik hassasiyet ve nezaketin gereği olarak üslubunu nasıl ayarlamaya çalıştığı tartışılmaktadır.

KEVÂKİB-i SEB'A

TÜBA TÜRK-İSLAM BİLİM KÜLTÜR MİRASI DİZİSİ: 44

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
CUMHURBAŞKANLIĞI
Risalelerinde

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

Kevâkib-i Seb'a

YEDİ GEZEĞEN

FRANSIZ AYNASINDA OSMANLI KÜLTÜRÜ

EKMELEDDİN İHSANOĞLU

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

ISBN: 978-625-8352-06-1

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

Kevâkib-i Seb'a

Kevâkib-i Seb'a

Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Dizisi: 44

ISBN: 978-625-8352-06-1

DOI: 10.53478/TUBA.978-625-8352-15-3

Ankara, 2022

Hazırlayan

Ekmeleddin İhsanoğlu (Prof. Dr.)

Editör

Mustafa Çiçekler (Prof. Dr.)

Tasarım

Murat Acar

Kapak Görseli

Kapaktaki tasvir Reisülküttabi, bir Avrupalı Sefir ile Buhara Sefirini kabul ederken göstermektedir. Tasvir, Ressam Arif Paşa (1807-1865) Serisinden alınmıştır.

TÜBA Başkanı

Muzaffer Şeker (Prof. Dr.)

Proje Yayın Kurulu

Atilla Bir (Prof. Dr.)

Erhan Afyoncu (Prof. Dr.)

Hüseyin Sarıoğlu (Prof. Dr.)

M. Fatih Andı (Prof. Dr., Proje Yürütücüsü)

Muhittin Macit (Prof. Dr.)

Mustafa Çiçekler (Prof. Dr., Proje Yürütücüsü)

Mustafa Kaçar (Prof. Dr.)

Proje Yayın Koordinatörleri ve Danışmanları

Turgay Anar (Prof. Dr.)

Proje İdari İşler Sorumlusu

Duygu Erol

Baskı

Tek Ses Ofset Ltd. Şti.

Kazım Karabekir Caddesi

Kültür Çarşısı 7/60 Altındağ / Ankara

Sertifika No: 44186

© Türkiye Bilimler Akademisi 2022

Bu eserin tüm yayın hakları, Türkiye Bilimler Akademisi'ne aittir.

Yayıncının yazılı izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz ve çoğaltılamaz.

Eserden kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Kitabın dil, bilim, etik ve hukuk açısından bilimsel sorumluluğu yazara aittir.

Türkiye Bilimler Akademisi'nin sorumluluğu bulunmamaktadır.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

Vedat Dalokay Cad. No: 112 Çankaya 06670 Ankara

bilimklasikleri@tuba.gov.tr

0 312 442 29 03

www.tuba.gov.tr

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
CUMHURBAŞKANLIĞI

Şifâhelerinde

Kevâkib-i Seb'â

YEDİ GEZEĞEN
Fransız Aynasında Osmanlı Kültürü

Ekmeleddin İhsanoğlu

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

Seven Planets

Turkish-Islamic Scientific and Cultural Heritage Series: 44

ISBN: 978-625-8352-06-1

DOI: 10.53478/TUBA.978-625-8352-15-3

Ankara, 2022

Prepared By

Ekmeleddin İhsanoğlu (Prof. Dr.)

Edited By

Mustafa iekler (Prof. Dr.)

Design

Murat Acar

Jacket Art

Reisülküttab the Head of Chancery receiving a European ambassador on his right and the envoy of the Ruler of Bukhara. The Dragoman of the Porte is standing on the left side of the picture.

President of TÚBA

Muzaffer Şeker (Prof. Dr.)

Editorial Board of Project

Atilla Bir (Prof. Dr.)

Erhan Afyoncu (Prof. Dr.)

Hüseyin Sariođlu (Prof. Dr.)

M. Fatih Andı (Prof. Dr., Project Coordinator)

Muhittin Macit (Prof. Dr.)

Mustafa iekler (Prof. Dr., Project Coordinator)

Mustafa Kaar (Prof. Dr.)

Publication Coordinators and Advisors of Project

Turgay Anar (Prof. Dr.)

Administrative Affairs Supervisor of Project

Duygu Erol

Printed By

Tek Ses Ofset Ltd. Şti.

Kazım Karabekir Caddesi

Kültür arşısı 7/60 Altındağ / Ankara

Sertifika No: 44186

© Turkish Academy of Sciences 2022.

All publishing rights of this work belong to the Turkish Academy of Sciences.

It may not be printed and reproduced partially or fully without the written consent of the publisher. It can be cited by providing full reference.

The author bears full scientific responsibility for the book in terms of language, academic, ethics and law. Turkish Academy of Sciences has no responsibility whatsoever.

TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

Vedat Dalokay Cad. No: 112 ankaya 06670 Ankara

bilimklasikleri@tuba.gov.tr

0 312 442 29 03

www.tuba.gov.tr

Under the auspices of the
PRESIDENCY OF THE
REPUBLIC OF TÜRKİYE

Seven Planets

Ottoman Culture in French Mirror

Ekmeleddin İhsanoğlu

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

Büyük gelecekle, büyük geçmişlerin bilgi ve birikimi üzerine inşa edilir.

Türkiye, ihtişamlı bir medeniyetin ve zengin bir tarihin meydana getirmiş olduğu büyük bir birikimin varisidir. Kökleri bilime, bilgiye, hikmete ve irfana dayanan bu birikim, ülkemizin geleceğinin inşası gayretlerinde de en önemli referansımız olmalıdır. Bu büyük birikimden yararlanmadığımız takdirde, geçmişimizi “müzelik bir emtia”ya dönüştürürüz, sağlıklı bir gelecek inşa edemeyiz.

Zira tarih, sadece geçmişte olup biten değil, aynı zamanda bugüne kalan, yarına da aktarılacak olandır. Milletler tarihte yalnızca geçmişlerini değil, geleceklerini de ararlar. Geçmişiyile barışamayan, tarihini yorumlayamayan, ecdadına yabancılaşan milletler, sağlıklı bir gelecek inşa edemezler.

Çağımıza ve geleceğe yapacağımız etki bakımından, sahip olduğumuz zengin mirası yeniden ve daha güçlü biçimde harekete geçirmemiz gerekiyor. Türkiye Bilimler Akademisi tarafından yürütölen “Türk-İslâm Bilim ve Kültür Mirası Projesi”ni, işte bu amaca yönelik bir çalışma olarak değerlendiriyorum.

Proje kapsamında, sosyal bilimler, İslâmî ilimler, Türkiyat, sağlık ve tabiat bilimleri ve teknik bilimler alanlarında hazırlanan eserlerin, bilim ve kültür hayatımıza kazandırılmasını takdirle karşılıyorum.

Bu vesileyle, eserlerin müelliflerini rahmet ve şükranla yâd ediyor, projenin hayata geçirilmesinde görev alan bilim adamlarımız ile TÜBA mensuplarını kutluyorum.

Recep Tayyip Erdoğan

T.C. Cumhurbaşkanı

Takdim

Sürdürülebilir kalkınma; “güçlü makroekonomik politikalar” ile “rekabeti odağına alan yapısal reformların” bir arada uygulanması ile mümkündür. Rekabette söz sahibi olabilmek ise; bilimsel ve teknolojik gelişmelerden en iyi şekilde faydalanmak, bu gelişmeleri içselleştirmek ve bir sonraki adımı da tasarlamakla mümkün oluyor. Bunu başarabilen ülkeler gelişmişlik konusunda rakiplerini geride bırakıyor ve küresel ekonomide daha fazla söz sahibi olmaya başlıyor.

Bilimsel ve teknolojik gelişme “yeni”, “daha iyi” ve “keşfedilmemiş” olanı arama çabasıdır. Fakat bu çaba, geçmişten asla kopuk değildir. Geçmiş mirasın çok daha iyi anlaşılması, geleceğin daha sağlam inşası için bir zorunluluk olarak karşımıza çıkıyor. Türkiye tam da bu noktada, bulunduğu coğrafya ve sahip olduğu eşsiz tarihi ve kültürel birikimiyle ciddi bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Türk-İslâm medeniyetinin kadim bir üyesi olarak; insanlığın bilimsel, teknik ve kültürel gelişimine çok somut katkıları olan bir medeniyetin mirasçısıyız.

Türk-İslâm medeniyetine ait eserlerin gün ışığına çıkarılması; yeni kuşakların geçmişten feyz alarak daha güçlü bir motivasyonla yola devam etmesine katkı sağlayacaktır. Bu eserler ayrıca, bilim, Ar-Ge ve yenilikçilik konusundaki politikaları-

mız için de girdi sunarak, farklı bakış açılarından faydalanma imkanı verecektir. Bu kapsamda, Sayın Cumhurbaşkanımızın himayelerinde, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından yürütülen “Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projesi”ni çok değerli ve benzersiz bir adım olarak görüyorum. Proje; matematik, astronomi, tarih, coğrafya, edebiyat ve felsefe gibi alanlarda saygıdeğer İslâm âlimleri tarafından hazırlanan eserleri bilim dünyasına kazandırmayı amaçlıyor.

Yüksek himayeleri için Sayın Cumhurbaşkanımıza şükranlarımızı arz ediyorum. Başta TÜBA çalışanları olmak üzere, bu çok kıymetli proje için emeği geçen herkesi içtenlikle tebrik ediyorum. Eserlerin yazarlarını rahmet ve hayırla yâd ediyor, Projenin Milletimizin bilimsel ve topyekün kalkınması için yararlı olmasını diliyorum.

Mustafa Varank

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanı

Sunuş

Ülkelerin bilimsel ilerlemesi ve yenilikçilik performansı, topyekûn kalkınma ile uluslararası rekabette üstünlük sağlama bakımından stratejik öneme sahiptir. Toplumların geleceğinin güvenle inşası ve refahın toplumun tüm katmanlarına yayılması bilimin, bilimsel düşünce ve yaklaşımların önemsenmesi ve yaygınlaştırılması, gençlerin bilim ve araştırma alanına yönlendirilmesi, bilimsel çalışma ve başarıların teşvik edilmesi ile mümkündür. Bu konular, dünyadaki bilim akademilerinde olduğu gibi milli akademimiz Türkiye Bilimler Akademisi'nin (TÜBA) amaç ve görevleri arasında yer almaktadır. Belirlenen hedeflere ulaşmak için sahip olduğumuz medeniyet birikimini iyi anlamak zorundayız.

Millet olarak, önemli bir bölümü gün ışığına çıkarılmayı ve değerlendirilmeyi bekleyen zengin bir bilim ve kültür mirasına sahip bulunuyoruz. Bu mirasın daha görünür ve yararlanılır kılınması, bugünkü ve gelecekteki bilimsel performansımız ve ulusal hedeflerimize ulaşmamız açısından büyük önem taşımaktadır. Tarihsel birikim ve mirasın ortaya çıkarılması ve değerlendirilmesi, diğer yararları yanında, bilimsel ilerleme ve yenilikçi çalışmalar için gerekli cesaret, özgüven ve motivasyona yapacağı katkı bakımından da büyük önem taşımaktadır.

Ülkelerin ekonomik gelişmişlik ve kalkınma yarışında son iki yüzyıldır devam eden göreceli konumumuz ile geleceğe yönelik yüksek amaçlarımız dikkate alındığında, bireysel ve toplumsal düzeyde sağlıklı bir benlik/kimlik ve özgüven inşası ile güçlü bir ekosistem ve kültürün oluşturulmasına gerek olduğu ve bu konuda her Türk kurumunun katkı ve destek sağlamasının ulusal bir görev olduğu açıktır.

TÜBA Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projesi, ülkemizin millî bilimler akademisi olma sorumluluğu ile Kalkınma Bakanlığı'nın mali desteğiyle 2014 yılında başlatılmıştır. Proje kapsamında Türk-İslâm medeniyeti havzasında, fen, mühendislik, Türkiyat, sosyal bilimler, dinî ilimler gibi alanlarda eski-farklı Türk lehçeleri ile diğer dillerde üretilmiş, uzman bilim insanlarımızca seçilen 100 eserin, imkân ve ihtiyaca göre transliterasyonu, tıpkıbasımı ve/veya tercümesi yapılarak yayımlanması yoluyla bilim ve kültür âleminin ve gelecek kuşakların istifadesine sunulması hedefi doğrultusunda yayınlarımız devam etmektedir.

TÜBA Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projemiz, çok sayıda paydaşın doğrudan ve dolaylı katkı ve desteklerinin eseridir. Projemizin başlangıçtan beri Sayın Cumhurbaşkanımızca desteklenmesi ve 2018 yılı başından itibaren resmen Cumhurbaşkanlığı himayelerine alınmış olması, Akademimiz açısından büyük bir onur ve teşvik kaynağı olmuştur. Bilime ve projemize verdikleri çok değerli destek ve yüksek himayeleri için Sayın Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'a kalbî şükranlarımızı arz ediyorum.

Bugüne kıyasla oldukça kısıtlı koşullarda bilimsel mirasımızı oluşturan eserleri kaleme alan bilim ve kültür tarihimizin kahramanlarını rahmet ve şükranla yad ediyorum. Bu eserlerin çoğaltılması, saklanması ve bugüne ulaşmasında rol alan isimsiz kahramanları da saygıyla anıyorum.

Eserlerin transliterasyonu, tıpkıbasımı ve/veya tercümesi ve tahlilini yaparak günümüzün ve geleceğin okuyucu ve araştırmacılarına ulaşmasını sağlayan bilim insanlarımıza müteşekkirimiz. Yayına hazırlık ve basım sürecinde rol alan Akademi üyelerimiz, bilim insanlarımız ve çalışanlarımız ile projeye katkı sağlayan tüm paydaşlarımıza da teşekkür ediyorum. Ayrıca, Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projesi'nin hayata geçirilmesinde katkılarından ötürü Prof. Dr. Ahmet Cevat Acar'a minnettarız.

TÜBA Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projesi kapsamında yayımlanan eserlerin milletimizin bilimsel ilerlemesi ve topyekûn kalkınması ile medeniyet ihyası/inşası süreci bakımından yararlı olmasını diliyorum.

Prof. Dr. Muzaffer Şeker

TÜBA Başkanı

Ekmeleddin İhsanoğlu, Prof. Dr. Dr. h.c. mult.

Türk Bilim Tarihi Kurumu Şeref Başkanı

ihsanoglu.office@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5970-3283

İhsanoğlu, 1974'te Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Organik Kimya doktoru oldu. Exeter Üniversite'sinde doktora sonrası çalışmalar yaptı. 1978'te A.Ü. Fen Fakültesinde doğent oldu. TÜBİTAK'ta ilk bilim tarihi projesi yürüttü. 1984'te İstanbul Üniversitesi'nde bilim tarihi anabilim dalını, 1989'da Türkiye'nin ilk bilim tarihi bölümünü kurdu; bilim tarihi alanında 15 yüksek lisans ve doktora tezi yönetti. 1980'de IRCICA'yı, 1989'da Türk Bilim Tarihi Kurumu'nu ve 1990'da ISAR Vakfı'nı kurdu. Uluslararası Bilim Tarihi Akademisi üyesi ve 2001-2005 arasında Uluslararası Bilim Tarihi ve Felsefe Birliđi (IUHPS) başkanı oldu. T.C. Devlet Üstün Hizmet Madalyası ile taltif edilen İhsanoğlu, Uluslararası Bilim Tarihi Akademisi'nin Alexandre Koyré madalyasını ve Kuveyt Bilimler Akademisinin (KFAS) ödülünü alan tek Türk bilim adamıdır. Osmanlı bilimi kavramını tarifini ve çalışma konularını belirleyerek, akademik bir disiplin olarak akademik çevrelerde kabul görmesini sağlamıştır. 18 ciltlik Osmanlı Bilim Literatürü Tarihi, 2 ciltlik Osmanlı Bilim Mirası, 2 ciltlik Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi gibi temel eserlerin editörü ve ortak yazarıdır. Eserleri birçok dile çevrilmiştir.

Ekmeleddin İhsanoğlu, Prof. Dr. Dr. h.c. mult.

Honorary President of Turkish Society for History of Science

ihsanoglu.office@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5970-3283

Received his Ph.D in Organic Chemistry at Ankara University Faculty of Science (1974), became an associate professor (1978), did postdoctoral studies at the University of Exeter. Founded the Chair of History of Science (1984) and Turkey's first Department of History of Science (1989) at Istanbul University; supervised 15 master's and Ph.D. dissertations. Founded IRCICA (1980), the Turkish Society for History of Science (1989). President of the International Union for the History and Philosophy of Science (IUHPS) 2001-2005. A laurate of the State Medal of Distinguished Service, the first Turkish scholar to receive the Alexandre Koyré Medal and the Kuwait Academy of Sciences (KFAS) Award. Introduced the concept of Ottoman science, which was accepted by academic circles. Editor and co-author of 18 volumes of History of Ottoman Science Literature, 2 volumes of Ottoman Science Heritage, 2 volumes of History of Ottoman State and Civilization. His works have been translated into many languages.

İçindekiler

Takdimler ve Sunuş

Özet	19
Teşekkür	25
Kısaltmalar	27
Önsöz	29

FRANSIZ AYNASINDA OSMANLI KÜLTÜRÜ

BİRİNCİ BÖLÜM

Kevâkib-i Seb'a'nın Yazılış Hikâyesi	35
Julien Claude Galland ve Kevâkib-i Seb'a	52

İKİNCİ BÖLÜM

Kevâkib-i Seb'a Eserine Genel Bir Bakış	55
Neden Kevâkib-i Seb'a Adı? / Müellifin Zihnini Okuma Gayreti	55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Kevakib-i Seb'a'nın Müellifinin Kimliği ve Üslubu Hakkında Mülâhaza ve Tespitler	71
---	----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Kevâkib-i Seb'a'nın Muhtevası (Hülâsa Olarak)	79
Mukaddime	83
Birinci Bâb	89
İkinci Bâb	149
Hâtime	175

BEŞİNCİ BÖLÜM

Kevâkib-i Seb'a'ya Göre İlim Tahsilinde Tertip	197
--	-----

ALTINCI BÖLÜM

Medreselerde Okutulan Ders Kitapları ve Müellifleri	209
Ders Kitaplarına Tahlilî Bakış	210
Türk ve Osmanlı Müelliflerin Eserleri	216
Ders Kitapları ve Müelliflerin Künyeleri	218

YEDİNCİ BÖLÜM

Zamanın Âlimlerine ve İlim Hayatına Bakışı	267
--	-----

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Kevâkib-i Seb'a Yazma Nüshasının Tavsifi	271
--	-----

DOKUZUNCU BÖLÜM

Metin	275
--------------------	-----

ONUNCU BÖLÜM

Metinde Geçen Bilim Dallarının Fransızca Mukabilleri	411
--	-----

Bibliyografya	439
---------------------	-----

Dizin	445
-------------	-----

Ekler	457
-------------	-----

Table of Contents

Preface

Abstract	21
Acknowledgements	25
Abbreviations	27
Foreword	29
OTTOMAN CULTURE IN THE FRENCH MIRROR	
FIRST CHAPTER	
The Story of How Seven Planets was Written	35
Julien Claude Galland and Seven Planets	52
SECOND CHAPTER	
An Overview of Seven Planets' Text	55
Why Seven Planets as a Title/An Attempt to Explore the Author's Mind	55
THIRD CHAPTER	
Some Remarks on the Author and his Style	71

FORTH CHAPTER

The Content of Seven Planets (a summary)	79
Introduction	83
First Part (bab)	89
Second Part (bab)	149
Conclusion	175

FIFTH CHAPTER

The Stages of Education According to Seven Planets	197
--	-----

SIXTH CHAPTER

Textbooks Studied in Madrasas and their Authors	209
An Analytical Overview of the Textbooks	210
Works of Turkish and Ottoman Scholars	216
Synopsis of the Textbooks and their Authors	218

SEVENTH CHAPTER

The Authors' Opinion of the Contemporary Scholars and Scholarship	267
---	-----

EIGHTH CHAPTER

Description of Seven Planets' Codex	271
---	-----

NINTH CHAPTER

The Full Text of Seven Planets (in Ottoman Turkish Alphabet)	275
---	-----

TENTH CHAPTER

French Equivalents to the Disciplines Mentioned in the Text	411
---	-----

Bibliography	439
--------------------	-----

Index	445
-------------	-----

Appendixes	457
------------------	-----

Özet

Avrupa'da özellikle Fransa'da XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı'ya karşı entelektüel çevrelerde artan merak neticesinde *Republic of Letters/Edebiyat Cumhuriyeti* adlı kültürel hareketin mensupları arasında Osmanlıların ve kullandıkları tabir üzere Türklerin edebiyatları (literatür) ile ilgili öğrenme arzusu belirmiştir. Bu çevrenin üyelerinden birisi olan Marsilyalı Marquis de Caumont'un (Marquis de Avignon) merak etmesi üzerine Fransa'nın İstanbul sefaretinde çalışan Peyssonnel adındaki görevli ile uzun yazışmalar ve temasların neticesinde Osmanlı yüksek bürokrasisi ile irtibat kurulur ve kimliği açıklanmayan ulemeden bir zata bu konuda bir eser yazdırılması talep edilir. Böylece 1739 yılının ilk aylarında *Kevâkib-i Seb'â*, yani Yedi Gezegen adlı risale ortaya çıkar. Osmanlı ulemasından ismi açıklanmayan müellif eseri kısa sürede yazar fakat metinde geçen ilim adlarının listeleri dışında, Fransızcaya tercümesi gerçekleşmez. Eserde ismini vermeyen bu alimle ilgili Marsilya-İstanbul arasında teati edilen yazışmalarda da herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Kevâkib-i Seb'â konusunda şimdiye kadar yapılan yayınlarda yazarın kimliği, eserin yazılış hikayesi, muhtevası üzerinde gerektiği ölçüde durulmuş ve incelenmiş değildir. Osmanlı-Fran-

sız dostane münasebetleri çerçevesinde yazılan risalenin, nasıl kaleme alındığı ve muhataplarına nasıl seslendiği hususları fevkalade önemli ve hassas meseleler ihtiva etmiş olmasına rağmen bu yönlerini inceleme gayretiyle ele alınmamıştır.

Müellif risalesinde, Osmanlılarda ilim anlayışı, ilimler tasnifi ve eğitim hayatının ilk kademesinden sonuna kadar değişik safhalarını açıklar. Medreselerde okutulan dersler, ders ve müracaat kitapları ve bunların müellifleri hakkında sistematik sıralama şeklinde bilgiler sunmaktadır.

III. Ahmed döneminde (1703-1730) İstanbul'da kültür hayatında görülen canlılık, I. Mahmud döneminde (1730- 1754) de şüphesiz devam etmekteydi. Bu ortamda yaşayan müellifin aynı zamanda Fransızlar ile iyi münasebetlerin bir sonucu olarak kendisinden yazması istenilen eserinde, kendi medeniyetini ve devletini yabancılar gözünde yüceltme ve İslâm medeniyetinin ihtişamlı günlerindeki parlak hayatın hâlâ devam etmekte olduğunu gösterme gayreti içindedir.

Kevâkib-i Seb'â risalesinin muhtevası, müellifin kimliği, muhiti, zihniyeti ve düşünce dünyasını tespit ettiğimiz bu çalışmanın, yeni yapılacak araştırma ve çalışmalara vesile olmasını temenni ederken yeni çalışmalarda daha ileri adımların atılacağı ümidi içindeyiz. Bu yayında tek yazma halinde olan *Kevâkib-i Seb'â* risalesinin metnini Osmanlı Türkçesi alfabesi ile orijinalinde olduğu üzere sunmaktayız.

Yedi Gezegen başlığı her ne kadar iki kelimeden oluşuyor ise de müellifin ve mensubu olduğu ilim çevresinin dünya ve ilim anlayışlarını çok veciz bir şekilde açıklamaktadır. Zira Osmanlı aydınının zihninde kâinat anlayışı konusunda yedi sayısının çok önemli yönleri bulunmaktaydı. Ayrıca Taşköprüzade'ye dayanarak yaptığı ilimler tasnifi yedi tabanlı bir yapıya sahipti.

Abstract

The first half of the eighteenth century in Europe, especially in France, witnessed a great expansion in interest and curiosity towards the Ottomans and their culture. This was accelerated by the publication in 1697 of *Bibliothèque Orientale*, the first true Western encyclopaedia of Islam. It incorporated the extensive knowledge and information provided by the encyclopaedic bibliography *Keşfü'z-zunûn*, compiled by the Ottoman polymath Kâtip Çelebi (d. 1657). The members of the Republic of Letters developed a parallel interest in Ottoman culture and sought an account on Turkish literature. The Marquis de Caumont (Marquis de Avignon) of Marseille, one of the members of this circle of scholars, entrusted Mr. Peyssonnel, the secretary of the French Ambassador in Istanbul, with the task of preparing such an account. As a result of lengthy correspondence between Caumont and Peyssonnel and later diplomatic encounters, Peyssonnel managed to obtain a treatise on the subject. In the first months of 1739, the treatise called *Keşâkib-i Seb'a*, that is the Seven Planets, was written by a scholar whose name was not disclosed. The only parts of the text translated into French, however, were the lists of disciplines. The book was then donated to the Royal Library, which later became the Bibliothèque Nationale. *Keşâkib-i Seb'a*, which has remained on the shelves of the library since 1742, did not

attract the attention of scholars until Dr. Adnan Adıvar, who was living in exile in Paris, introduced *Kevâkib-i Seb'a* for the first time in his book *La sciences chez les Turcs Ottomans*, published in 1939.

Publications on *Kevâkib-i Seb'a*, discussions on the identity of the author, how it was written, and its content have been insufficient. The matter of how the treatise, which was compiled within the framework of friendly Ottoman-French relations, how it was written and how it addressed its interlocutors, concern extremely important information and sensitive issues, but they were not dealt with within this context.

The original French request included an inquiry to investigate the effect of the printing house, which had been established in Istanbul 10-12 years prior by Mütereffika, on Ottoman cultural life. But to what extent was it possible to determine the answer to such a question in the early period of the printing press and under those conditions? There were no available means to measure it, and books were sparsely published and circulated; there was no one to measure their impact on society.

The correspondence exchanged between Istanbul and Marseille does not reveal the name of the author, nor does he himself mention his name in the book while modestly expressing how he was asked to address the French request. He states only that he was in the entourage of the Reisülküttab Mustafa Efendi and that Ebubekir Efendi, Mustafa Efendi's son-in-law, was his student.

In his treatise, the author explains the understanding of science among the Ottomans, the classification of the sciences and the different stages of education from beginning to the end. He provides information about the courses taught in madrasahs, texts and reference books, and their authors in a systematic order.

The vitality of cultural life in Istanbul during the reign of Ahmed III (1703-1730) known as the Tulip Era undoubtedly continued during the reign of Mahmud I (1730-1754). One can see the effort of the author to glorify his own civilization and state in the eyes of foreigners, and to show that the golden days of Islamic civilization still continued.

In our research on *Kevâkib-i Seb'a*, we have tried to read the mind of the author and reveal his identity profile from his work and establishing his features. We then examined the names and biographies of the scholars who were in the entourage of Reisülküttâb Mustafa Efendi and selected candidates who bore the qualifications we had identified. After a multifarious examination, we concluded that the author of the treatise *Kevâkib-i Seb'a* was the prominent scholar and Naqshbandi Sheikh Hüseyin bin Muhammed al-Mimi from Basra, known as Mimizade.

Mimizade, being in the entourage of Reisülküttâb—the head of the Ottoman bureaucracy—and in charge of diplomatic relations, found himself in a dilemma between being observant to diplomatic relations and his conviction as a Muslim scholar. So, while discussing religious matters, he mentions the divinity of Jesus and the belief in the trinity, the basic creed of Christianity, as “the improper (*na-seza*)” beliefs that are not proven by rational evidence, and in his own words, he openly expresses his criticism by “releasing the reins”.

We hope that this study, in which we try to analyze the content of the treatise *Kevâkib-i Seb'a*, the identity and mentality of the author, as well as his environment, and the context where this text was compiled, will pave the way for new research and studies. In this publication, we present the text of the treatise *Kevâkib-i Seb'a*, which is a unique manuscript, with the Ottoman Turkish alphabet and the French lists of titles and disciplines, as it was in the original manuscript.

Although the title of *Seven Planets* consists of only two words, it very concisely explains the author's understanding of the cosmos and the realm of knowledge. It shows that the number seven held particular significance in the mind of this Ottoman intellectual about the understanding of the universe. In addition, the classification of the sciences that the author incorporates were originally based on Taşköprüzade's arrangement, which had a seven-based structure.

Teşekkür

Çok yönlü bir çalışmanın mahsulü olan bu eserin vücut bulmasında yardım ve desteklerini esirgemeyen değerli meslektaş ve öğrencilerimin katkılarını burada şükranla kaydetmeyi bir borç bilirim.

En başta Kevakib-i Seb'a yazmasının yüksek kalitede elektronik nüshasını Biblioth que Nationale'den temin eden Dr. Salima Dalibey'e, dikkatli şekilde Osmanlıca metni bilgisayara aktaran H mevra Zerdec'i'ye, bilgisayarda yaptığımız çalışmalarda devamlı yardımını gördüğüm Oğuz Kaan Pehlivan'a, Fransızca literatüre erişimde yardımcı olan Maryam Patton'a, inceleme safhasında metnin muhtevasının daha iyi anlaşılmasında tavsiyelerde bulunan Dr. Fatma M. Şen'e, eseri yayına hazırlarken baştan sona titizlikle okuyup faydalı tavsiyelerde bulunan Prof. Dr. Mustafa Çiçekler'e ve eserin baskı safhasındaki titiz ve itinalı çalışmalarından dolayı Doç. Dr. Turgay Anar'a teşekkürlerimi ifade etmek isterim.

Eserin TÜBA yayınları arasında en güzel şekilde basılıp ilim dünyasına sunulmasını sağlayan TÜBA Başkanı Sayın Prof. Dr. Muzaffer Şeker'e en halisane temenni ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Kısaltmalar

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.t.	adı geçen tez
a.y.	aynı yer
c.	cilt
IRCICA	İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
KŞ	<i>Keşfü'z-zünûn</i>
nr.	numara
OALT	<i>Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi</i>
OBLT	<i>Osmanlı Bilim Literatürü Tarihi</i>
OBM	<i>Osmanlı Bilim Mirası</i>
OM	<i>Osmanlı Müellifleri</i>
OMLT	<i>Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi</i>
ö.	ölüm tarihi
ROL	Republic of Letters
s.	sayfa
salt.	saltanat süresi
TDVİA	<i>Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi</i>
TPFD	<i>Tevârîh-i Pâdişâhân-ı Françe</i>
TTK	Türk Tarih Kurumu
vr.	varak

Önsöz

FRANSIZ AYNASINDA OSMANLI KÜLTÜRÜ

Osmanlı kültür tarihinde bir ilki temsil eden *Keşfikib-i Seb'a* (Yedi Gezegen) adlı eser, bir Fransız entelektüelin talebi üzerine Osmanlı ilmiye sınıfına mensup bir âlim tarafından kaleme alınmıştır.

Avrupa'da özellikle Fransa'da XVIII. yüzyılın ilk yarısında Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z-zunûn* adlı ansiklopedik bibliyografyasından geniş şekilde yararlanılarak hazırlanan *Bibliothèque Orientale* adlı eserin 1697'de yayınlanmasından sonra Osmanlı'ya karşı entelektüel çevrelerde artan merak neticesinde *Republic of Letters/Edebiyat Cumhuriyeti* adlı kültürel hareketin mensupları arasında Osmanlı kültürü ve Fransızların kullandıkları tabir üzere 'Türklerin edebiyatları (literatür)' ile ilgili öğrenme arzusu belirmiştir. Bu çevrenin üyelerinden Marsilyalı Marquis de Caumont'un (Marquis de Avignon) merak etmesi üzerine Fransa'nın İstanbul sefaretinde çalışan Peyssonnel adındaki görevli ile uzun yazışmalar ve yapılan gayri resmi temasların neticesinde Reisülküttabı Mustafa Efendi'nin maiyetinde bulunan ulemadan bir zata bu konuda bir eser yazdırılması istenir. Böylece 1739 yılının ilk aylarında *Keşfikib-i Seb'a*, yani Yedi Gezegen adlı risâle ortaya çıkar. Os-

manlı ulemasından ismi açıklanmayan müellif eseri kısa sürede yazar fakat metinde geçen ilim adlarının listeleri dışında, Fransızcaya tercümesi gerçekleşmez. Eserde ismini vermeyen bu alimle ilgili Marsilya-İstanbul arasında teati edilen yazışmalarda da herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Eser, daha sonra Paris Milli Kütüphanesi'ne bağışlanır. 1742'den itibaren kütüphanenin raflarında kalan *Kevâkib-i Seb'a* ilim dünyasının uzun zaman dikkatini çekmez.

Paris'te sürgün hayatını yaşayan Dr. Adnan Adıvar, 1939'da yayımladığı *La sciences chez les Turcs Ottomans* adlı eserinde, *Kevâkib-i Seb'a*'yı ilk defa tanıtır. 1994'te Osmanlı medreselerinde riyazî ve tabii ilimler eğitimi konulu doktora tezinde rahmetli öğrencim Cevat İzgi bu bâkir kaynaktan önemli iktibaslar yaparak onu gün ışığına çıkarır. Bu eser daha sonra Prof. Dr. Nasuhi Ünal Karaaslan tarafından Latin harfleri ile transkripsiyonu hazırlanarak 2014 tarihinde yayımlanır.

Ancak günümüze kadar eserin yazılış hikâyesi, bir bütün olarak muhtevası ve yazarın Osmanlı kültürü konusundaki birikimi ile Fransız tarafına aktarmak istediği mesajların neler olduğu konusunda herhangi bir araştırma yapılmış değildir. O günkü Osmanlı-Fransız dostluğu çerçevesinde eserin hazırlanış sürecini, bu hazırlık esnasında teati edilen İstanbul-Marsilya arasındaki mektuplardan öğrenmekteyiz. Şimdiye kadar Türk akademi çevrelerinin dikkate almadığı ve hâlen Fransız Millî Kütüphanesinde mahfuz olan bu yazışmalardan, 18. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'daki kültür hayatına dair önemli bilgiler ve tespitler bulabiliyoruz. Bu bilgiler ışığında o dönem İstanbul'unun kültür hayatının daha net bir resminin çizilebileceğine inanıyorum.

Eserin hazırlanmasını isteyen Fransız tarafı, 10-12 yıl önce Mütereffika tarafından İstanbul'da kurulan matbaanın Osmanlı kültür hayatındaki tesirinin araştırılmasını istiyordu. Ancak böyle bir sorunun cevabını tespit etmek matbaanın erken döneminde ve o şartlarda ne ölçüde mümkündü? Bunu

ölçecek vasıtalar olmadığı gibi seyrek şekilde kitap basılıyor ve tedavüle giriyordu; fakat onların toplum üzerindeki tesirlerini ölçecek kimse yoktu.

Müellif, eserinde Osmanlılarda ilim anlayışını, ilimler tasnifi ve eğitim hayatının ilk safhasından son safhasına kadar okutulan derslerin mahiyeti ile kullanılan ders ve müracaat kitaplarının neler olduğunu sistematik bir düzen içerisinde anlatır. Ayrıca Osmanlı bürokrasisine yakın, ulemadan birisi olarak bir taraftan iki ülke arasındaki dostluk münasebetlerine saygılı biçimde hassasiyet gözetirken, diğer taraftan konu Hz. İsa'nın ulûhiyeti ve Hristiyanlığın temel akidesi olan teslis inancına gelince bu "nâ-sezâ" inanışların akli deliller ile ispatlanmadığını vurgular. Kendi ifadeleri ile "dizginleri gevşetip" tenkitlerini açık bir şekilde dile getirir.

Kevâkib-i Seb'â risâlesinin muhtevasını, müellifin muhitini, zihniyet ve düşünce dünyasını tahlil ettiğimiz bu çalışmanın yeni yapılacak araştırma ve çalışmalara öncülük edeceğini, yeni araştırmacıların konuyu bizim bu tespit ve tahlillerimizin ilerisine taşıyacaklarını umuyoruz.

İstanbul-Marsilya arasında teati edilen yazışmalar müellifin adını açıklamadığı gibi elimizdeki risalede kendisinden tevazu içinde bahsederken ismini belirtmez, ancak kendisinin devrin Reisülküttabı Mustafa Efendi'nin maiyetinde olduğunu ve Mustafa Efendi'nin damadı olan Ebubekir Efendi'nin onun tilmizi (öğrencisi) olduğunu söylemekle yetinir.

Kevâkib-i Seb'â üzerine yaptığımız bu çalışmada müellifin zihnini okumaya ve eserinden kimlik profilini ortaya çıkarmaya gayret ettik. Önce müellifin vasıflarını belirledik, sonra dönemin Reisülküttabı Mustafa Efendi'nin maiyetinde bulunan alimlerin isim ve biyografilerini inceleyerek tespit ettiğimiz vasıfları haiz adayları seçtik, daha sonra incelememizi derinleştirerek *Kevâkib-i Seb'â* risalesinin müellifinin Mimizade diye tanınan dönemin önde gelen alim ve Nakşibendi Şeyhlerinden

Basralı Hüseyin bin Muhammed el-Mimi olduğu kanaatine varmış bulunuyoruz.

Devletin diplomatik münasebetlerini yürüten Osmanlı bürokrasinin başı olan Reisülküttabın maiyetinde bulunan Mimizade bir taraftan iki ülke arasındaki dostluk münasebetlerine riayet etme sorumluluğu taşımaktaydı. Fakat eserinde dini konulardan bahsederken, bilhassa Hz. İsa'nın uluhiyet ve Hristiyanlığın "nâ-sezâ" yani uygun olmayan dediği teslis inancının akli delillerle ispatlanmadığını vurgular ve kendi ifadesi ile "dizginleri gevşetip" tenkitlerini açık bir şekilde dile getirir.

III. Ahmed döneminde (1703-1730) İstanbul'da kültür hayatında görülen canlılık, I. Mahmud döneminde (1730-1754) de şüphesiz devam etmekteydi. Bu ortamda yaşayan müellifin aynı zamanda Fransızlar ile iyi münasebetlerin bir sonucu olarak kendisinden yazması istenilen eserinde, kendi medeniyetini ve devletini yabancılar gözünde yüceltme ve İslâm medeniyetinin ihtişamlı günlerindeki parlak hayatın hâlâ devam etmekte olduğunu gösterme gayretini tespit etmek mümkündür.

Kevâkib-i Seb'â üzerinde yaptığımız bu çalışmada önce eserin yazılış hikâyesini aktardık ve metin üzerinden müellifin zihnini okumaya gayret ettik. Eserin üslubu ve muhtevasına dair bilgi verirken mukaddimeden başlayarak bölümlerini izah ettik. İlim tahsilinde uyulan tertip, medreselerde okutulan ders kitapları ve bunların müellifleri; ders kitaplarına tahlilî bir bakışı da ayrı başlıklar halinde verdik. Nihayet yazma halinde bulunan eserin nüsha tavsifini yaptıktan sonra metnin yazıldığı alfabe ile (Osmanlı alfabesi ile) ilk defa yayımını gerçekleştirdik. Metinde geçen âyet ve hadisleri Arapça olarak yazdık, meallerini dipnotlarda gösterdik. Arapça manzumeler ve ibarelerin ise hem metin hem de okunuşlarını yazarak tercümelerini dipnotta belirttik.

Yedi Gezegen başlığı her ne kadar iki kelimedenden oluşuyor ise de müellifin ve mensubu olduğu ilim çevresinin dünya ve ilim anlayışlarını çok veciz bir şekilde açıklamaktadır.

Yeni çalışmalara yol açması ve bizden sonrakilere faydalı olması en büyük dileğimizdir.

Ekmeleddin İhsanoğlu

26.12.2019, İstinye

